

ДІЯЛЬНІСТЬ НАУКОВИХ ТА ОСВІТНЬО-ВИХОВНИХ ОСЕРЕДКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ У ПОВОЄННІ РОКИ

© Плазова Т., 2013

Досліджується та аналізується діяльність наукових та освітньо-виховних осередків української діаспори у повоєнні роки у країнах наймасовішого проживання українців. Також акцентується увага на ступені етнічної свідомості та плеканні культурної самобутності на теренах чужих держав.

Ключові слова: українська діаспора, наукове товариство, Академія наук, інститут Америки, імміграція.

ACTIVITIES OF SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL CENTERS OF THE UKRAINIAN DIASPORA DURING THE POSTWAR YEARS

© Plazova T., 2013

The paper analyzes the activities of scientific and educational centers of the Ukrainian diaspora during the postwar years in the countries with the concentration of the largest Ukrainian population. Also it is spoken in detail about the degree of ethnic consciousness and preservation of cultural identity on the territories of foreign countries.

Key words: Ukrainian diaspora, scientific society, academy of science, institute of America, immigration.

Відродження та зміцнення української державності створило передумови для науково виваженого, об'єктивного дослідження та концептуального переосмислення проблем української діаспори у різних куточках планети. З проголошенням незалежності України постало питання про дослідження питання еміграції українців у сусідні держави, чисельного складу української діаспори у перші повоєнні роки в різних країнах та основні види діяльності українців за кордоном. Зокрема, як поза межами України підтримуються мова, культурні надбання, традиції, знання історичного минулого. За останні роки підвищилась наукова зацікавленість у зв'язках із українською діаспорою з метою провадження спільних проєктів, ознайомлення із здобутками у певних сферах та можливістю обміну досвідом, що зумовлює актуальність обраної проблематики.

Мета роботи – комплексно висвітлити діяльність української діаспори у наукових та культурно-освітніх сферах у повоєнні роки.

Проблеми функціонування та діяльності українців за межами України у повоєнні роки висвітлені у працях багатьох українських та зарубіжних учених, тоді як в радянській історіографії це питання взагалі замовчувалось. Свого часу різні аспекти досліджували такі учені: О. Ахрїмович, О. Ковальчук, С. Нарїжний, Н. Мерфі, О. Прїцак, В. Трощинський, А. Шлепаков, Т. Шестопалова. Проте, незважаючи на численні наукові дослідження, доводиться констатувати відсутність комплексного, всебічного дослідження діяльності наукових та освітньо-культурних центрів української діаспори у повоєнні роки загалом та співпрацю тих самих центрів з Україною зокрема.

Українська діаспора – сформувалася насамперед внаслідок сталінських депортацій і міграції часів Другої світової війни. Вона умовно поділяється на східну (Росія 4,3 млн., Казахстан 900 тис., Молдова 600 тис., Білорусь 300 тис., Узбекистан 150 тис., Киргизія 100 тис.) і західну (США 2 млн., Канада понад 1 млн., Бразилія та Аргентина по 400 тис., Австралія і Франція по 40 тис., Велика Британія 30 тис., Німеччина 25 тис.) [13, с. 46].

Частина українців віддавна проживає на територіях, які у повоєнні роки увійшли до складу сусідніх з Україною держав (Польща 300 тис., Румунія 100 тис., Словаччина 40 тис. жителів. Загалом усього у світі поза межами України проживає приблизно 10 млн. осіб з українськими коренями.

Українська діаспора значно розширилася й кількісно збільшилася після 1945 р. Одразу після війни друга хвиля політичної еміграції (понад 250 000 українців) опинилася в Німеччині й Австрії, а в кінці 1940-х – на початку 1950-х рр. розселилася на різних континентах і в різних країнах. Так постали нові українській громади в Австралії, Тунісі (Бен Метір), Венесуелі – і зміцнилися існуючі поселення у США, Канаді, Бразилії, Аргентині й Парагваї. У Європі залишилося близько 50 000 українців, що створили нову сильну українську громаду у Великобританії і зміцнили міжвоєнні громади у Франції, Бельгії та Нідерландах [9, с. 38].

З розселенням української еміграції з Німеччини й Австрії по той бік океану пожвавилася організоване життя української діаспори в Америці й у Західній Європі. У 1948 р. постав Координаційний Осередок Українських Громадських Організацій в Європі; паралельно діяла Панамериканська Українська Конференція, що об'єднувала громади централі Північної і Південної Америки. Після довшої підготовки, у листопаді 1967 р. на з'їзді в Нью-Йорку створено Світовий Конгрес Вільних Українців (СКВУ), який об'єднував усі крайові та міжкrajові українські централі [4, с. 374]. Хоч Секретаріат СКВУ був лише координуючою установою і бракувало йому як фінансової бази, так і виконавчого апарату, проте його моральний авторитет як представника української діаспори був незаперечний, – він був визнаний колами руху опору в Україні. До того ж постало багато інших організацій: молодіжних, жіночих, кооперативних, освітніх тощо. Вони оформили свої централі у масштабі усієї української діаспори, що й сприяло координації дій та спрямуванню громадського життя усіх українців поза комуністичною сферою впливу. Проте політичні умови не сприяли налагодженню співпраці з організованим життям українських меншостей у Східній Європі. У західному світі між окремими країнами української діаспори існували культурні співпраця й обмін, незважаючи на чималі віддалі й кошти. Такий обмін відбувався насамперед між Західною Європою й Північною Америкою.

Наукові установи гуртували українських науковців: НТШ, УВАН, УВУ, УКУ, Гарвардський і Канадський інститути українських студій. Бракувало українській діаспорі лише відповідних педагогічних центрів, видавництв, спільної пресової трибуни й пресового бюро. Найсильнішою ланкою в українській діаспорі була Церква і організоване релігійне життя. Заходи щодо організації єдиного ієрархічного проводу мали лише частковий успіх: українські православні церкви (і то не всі) перебували лише в молитовному зв'язку; тільки Українська Православна Церква (УПЦ) в США і Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ) у Європі, Південній Америці та Австралії дійшли до єдності на початку 1970-х років. А зусилля Української Католицької Церкви оформити спільне синодальне управління і патріархальний устрій мали довгий час труднощі: щойно 1980-го року синоди української католицької ієрархії почали визнаватися Ватиканом. Українські євангелісти-баптисти також оформили центральний орган: Всеукраїнське Євангельсько-баптистське Об'єднання.

Поряд з інституційним оформленням в українській діаспорі відбулася ідеологічна кристалізація, шукання концепцій взаємин між українською діаспорою й Україною: як і щодо власного обличчя у цілій українській спільноті за кордоном. Загалом переважає погляд, що українська діаспора повинна б бути у моральній, національній і культурній єдності з Україною. Стало зрозуміло, що головна мета політичної еміграції – це антирадянське і антиросійське (в антиімперіалістичному розумінні) ставлення до СРСР. Усі спроби радянських органів нейтралізувати таке ставлення не увінчувалися успіхом.

Покоління, народжене в нових країнах поселення, почало вважати ці окремі країни за свою батьківщину: воно, зінтегроване у державне життя, бажало зберегти етнічні спільноти, – але як вислід окремої культурної спадщини. Унаслідок природного процесу інтеграції у нове середовище та поступового віддалення від України, – а подекуди й ізольованості, – творяться окремі види спільнот і культурних станів: югославських, канадських, бразильських, що й помітні навіть у їхніх українських емігрантських говірках.

Ступінь етнічної свідомості та плекання культурної самобутності виражається у різних варіантах: від свідомості свого походження і готовності сприяти існуванню української діаспори – до намагань будувати кращу Україну за кордоном. З метою посилення української самосвідомості українські установи та українська преса намагалися перевиховувати українську діаспору шкільництвом, організаціями молоді, літературою тощо.

Розглядаючи окремо групи країн з наймасовішими поселеннями українців у повоєнні роки, насамперед слід зупинитись на східноєвропейських державах, де українська діаспора була доволі численною. В усіх цих країнах українці мали статус національних меншостей, культурно-суспільні організації (єдині і напівурядові), шкільництво, пресу й видавництва. Ці права були у кожній з цих країн різні – найширші в Югославії.

Найчисленнішою була українська діаспора у Польщі. Вважається, що після припинення евакуації українців з Польщі у липні 1946 р., відповідно до Угоди між урядом УРСР і Польським комітетом національного визволення від 9 вересня 1944 р., на території Польщі – історичній Холмщині та Підляшші, Надсянні й Лемківщині – залишилось ще близько 170 тисяч українського населення. Польське керівництво 40-х років ХХ ст., в яке входили не лише комуністи Владислава Гомулки, соціалісти Ціранкевича, а й національні демократи С. Грабського, було налаштоване на будівництво однонаціональної Польської держави – «Polski jednolitej». Наявність значної української меншини на історико-етнічній східній українській смузі, що залишалася тут після липня 1946 р., перешкоджала такому наміру [13, с. 79]. Крім того, дуже розріджена меншина все ж продовжувала залишатись соціальною основою українського збройного підпілля у Польщі, ворогом якого була не лише так звана Польща Людова, а й Радянський Союз.

Щоб усунути українську перешкоду, тодішні польські верхи, безсумнівно, за погодженням з Москвою, вирішили радикально її ліквідувати. Був розроблений план примусової депортації із застосуванням військової сили українського населення польського східного прикордоння на північний захід – на ті території, які за результатами міжнародного післявоєнного врегулювання відійшли від довоєнної Німеччини до складу післявоєнної Польської держави: вздовж рік Одри (Одера) і Ниси Лужицької (Нейсе) з містами Вроцлав, Зелена Гура, Щецін, Кошалін тощо. Надалі той план і його реалізація отримали назву операції «Вісла». Розріджене поселення українців серед поляків передбачало їх неминучу асиміляцію, адже ніде не мало бути українських шкіл, лише польські, скрізь – польське соціальне середовище, мова управління, масової інформації тощо. Навіть відповідні антиукраїнські настанови впроваджувались у життя під час проведення переписів населення, а також внаслідок окремого обліку українців і лемків як нібито окремої національної меншини. Українське громадсько-політичне середовище у Польщі оцінює поточні показники про чисельність українців і лемків у Польщі великою мірою фальсифікованими. Формат перепису давав змогу задекларувати лише одну національну належність, що само по собі викреслювало з українського етносу тих осіб, які належали до змішаних у національному відношенні сімей. Велика маса громадян Польщі – майже 775 тисяч – з певних міркувань і обставин взагалі не подали відомостей про свою національну належність.

Загалом українська спільнота у Польщі від 1944 р. і до наших днів зазнавала драматичних умов існування, а це об'єктивно призводило до її повільного, але неухильного зникання: до 1946 р. – фактично примусове виселення в Українську РСР. Від 1947 року після здійснення операції «Вісла» українців було розпорошено по 90 повітах дев'яти північно-західних воєводств із заборонаю зміни місця проживання чи повернення до місця свого виселення. Від 1956 р. наступило певне режимне послаблення стосовно українців. У зв'язку з цим виникли Українське суспільно-культурне товариство (УСКТ), видавались українські газети. Філіали УСКТ з'явилися у 63 повітах восьми воєводств; у 152 польських школах були створені пункти навчання української мови. Був відкритий Бартошицький український педагогічний ліцей, з'явилися десятки українських гуртків художньої самодіяльності. З 1957 р. був даний дозвіл для бажаючих українців на повернення у місце попереднього проживання. У 1960–1988 рр. польська етнічна політика вирізнялась певним поверненням до наступу на національні форми культурного життя етнічних меншин, зокрема й

української. Проте УСКТ не зменшувало активності. У 1980 р. воно мало 181 відділення, в яких об'єднувалось до восьми тисяч осіб, діяло 15 фольклорних ансамблів, п'ять хорів, чотири танцювальні колективи, 18 інструментально-вокальних тощо.

Українці в Чехословаччині жили переважно на Пряшівщині. Існування автономної Карпатської України у передвоєнній Чехословаччині створило історичний прецедент, який згодом уже неможливо було оминати. Після закінчення Другої світової війни новостворена Українська національна рада Пряшівського краю, репрезентуючи інтереси населення регіону, порушила питання про його автономію у межах Чехословаччини. Проте, як чеські урядовці в Празі, так і словацькі у Братиславі, відмовилися визнати чинність цих політичних вимог, – хоч і пішли на значні поступки у культурно-освітній сфері.

До 1948 р. русини-українці мали власну шкільну систему, газети, видавництво, театр, молодіжну організацію. Програма українізації, запроваджена новим комуністичним урядом Чехословаччини на початку 1950-х років, надала поштовх розвитку української літературної мови. Була створена нова, неполітична організація КСУТ (Культурна спілка українських трудівників), що представляла інтереси русинів-українців.

Українці в Румунії жили як на окраїнах української етнічної території (Буковина, Мармарошиця), так і в розпорошенні. Щодо освітніх програм в Румунії, то в перші повоєнні роки була проведена шкільна реформа 1948 р., що дала можливість розвиватись середній та вищій освіті українською мовою. Упродовж 10 років у Румунії існувало 120 народних шкіл з українською мовою навчання (близько 200 українських учителів і близько 10 000 учнів) та паралельні класи з українською мовою навчання у гімназіях у Сереті, Сиготі й Сучаві (за 1957 р. – 77 випускників) і у педагогічних школах: в Сереті, Сиготі й Тульчі (за 1957 р. – 54 випускники). Для шкіл були розроблені підручники українською мовою, зокрема «Курс історичної граматики української мови» М. Павлюка [3, с. 49].

Культурно-освітню діяльність в українських селах проводили читальні, клуби, Будинки культури, гуртки самодіяльності, гуртки молоді; по містах – відділи Румунського Об'єднання для зв'язків з Радянським Союзом (ARLUS – Asociația Romîna pentru legături cu Uniunea Sovietică). Починаючи з 1964 р. усі культурно-освітні програми починають згортатись. Були ліквідовані майже усі школи з українською мовою навчання, окрім українського відділу при гімназії в Сиготі.

Щодо українських періодичних видань, то тут необхідно відмітити двотижневик «Новий Вік», наклад якого спершу становив 10000, згодом 4000 примірників. Також у 1950–1958 рр. виходив в світ літературно-історичний двомісячник «Культурний порадник», з накладом у 600–1000 примірників.

Після Другої світової війни значна частина українців виїхала до США та Канади, серед яких були представники українських наукових кіл [2, с. 14]. З кінця 1948 р. осередок УВАН в Авгсбурзі почав втрачати значення (вже у 1947 р. переїхав до Канади Дмитро Дорошенко), і наприкінці 1949 р. президію УВАН було перенесено до Вінніпега (Канада). Президентом Канадської УВАН був обраний Леонід Білецький [1, с. 22].

Канадська Українська вільна академія наук ділиться на інститути й комісії, має бібліотеку й архів, видає серії «Slavistica», «Onomastica», «Ukrainica Canadiana» (остання бібліографічного характеру), «Українські вчені» (1949–1961) [5, с. 116]. Крім того, коштом Академії був виданий «Кобзар» Тараса Шевченка у чотирьох томах (1952–1954), «Матеріали до українсько-канадської фолклористики і діалектології» (1956–1963), «Історію українців Канади» Михайла Марунчака (1968), «History of the Ukrainian Literature in Canada» Микити Мандрики (1968), «Ювілейний збірник» (1976 р.) та багато інших праць [8, с. 386].

Члени Української вільної академії наук, які переїхали до США, 15 квітня 1950 р. на організаційних зборах дійсних членів та наукових співробітників у Нью-Йорку обрали тимчасове керівництво і заснували Фундацію УВАН, яка мала матеріально підтримувати діяльність академії. Першим президентом УВАН у США став Михайло Ветухов.

Як науковий центр академія, починаючи з 1951 р., починає активно займатися видавничою справою. Серед перших періодичних видань був український науковий журнал англійською мовою

«Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the USA». На сьогоднішній день вийшло більш як 20 томів журналу, завданням якого було публікувати наукові та дослідницькі праці українських науковців для ознайомлення з ними англомовного читача. Тут містяться публікації, присвячені питанням історії, археології, літературознавства, етнографії, фольклору, біології, філософії, релігії. Також у цьому журналі можна ознайомитись із творчістю Д. Дорошенка, М. Грушевського, М. Драгоманова, Н. Полонської-Василенко. У спогадах колишній президент Академії професор Юрій Тевельов відзначав, що «...завданням Академії є стимулювати інтерес до української тематики серед науковців Америки та Європи, допомагати їм у їхніх розвідках» [10, с. 29].

Українська вільна академія наук, як і інші наукові та громадські організації за межами України, ставить собі за мету нести українську наукову думку, ознайомлювати із дослідницькою діяльністю на теренах України та за її межами. Діячі Академії активно долучаються до громадських заходів, таких як відкриття у 1964 р. у столиці США м. Вашингтоні пам'ятника Т. Шевченку [7, с. 246]. Також науковці сприяли відкриттю в багатьох університетах США кафедр української мови та українознавства: Пенсильванському, Колумбійському, Каліфорнійському, Іллінойському (Урбана-Шампейн). Авторитет деяких науковців-українців у США доволі високий, наприклад, фізик Ю. Кістяківський з Києва став одним з творців американської ядерної бомби, був радником президента Д. Ейзенхауера; авіаконструктор І. Сікорський найбільші свої досягнення у вертольотобудуванні зробив саме у США; харків'янин С. Кузнець – відомий економіст, лауреат Нобелівської премії; одесит Г. Гамов – родоначальник американської астрофізики та космології; Ф. Добжанський з Поділля – основоположник американської генетики [12, с. 7]. Українці досягли значних результатів у галузі вивчення космосу – серед них є і астронавти, і дослідники, і учені. Директор американського Інституту аеронавтики та астронавтики – М. Яримович, президент корпорації супутникового зв'язку – Й. Чарик [13, с. 74]. Усі вони брали активну участь у розвитку та діяльності Української вільної академії наук.

Ще одним здобутком української громади Сполучених Штатів Америки є Український інститут Америки. Фундатором цього осередку був галичанин Василь Джус [14, р. 118]. У 1948 р., під впливом громадської думки, саме він вклав свої кошти для придбання будинку для товариства з метою ознайомлення широкого загалу із українським живописом, культурою, музикою та літературою.

Засновані представниками трьох хвиль еміграції у різні роки, вони мають за мету поширення знань про Україну та українців, а, найголовніше – збереження національної інтелігенції та її досягнень за кордоном. Кожен українець або американець українського походження, хто прагнув ознайомити та зацікавити своїх дітей чи онуків з історією минулого та сьогодення України, мають таку можливість завдяки Літній школі українознавства Гарвардського університету. Провідні учені з США, Канади в останні роки з України, починаючи з 70-х років ХХ ст., викладають у цьому навчальному закладі українську мову, історію, літературу, етнографію, культурологію.

Традиції українознавства у Гарвардському університеті були започатковані у 1957 р., коли «Союз українських студентських товариств Америки» запропонував заснувати кафедру українознавства [15, р. 49]. Це і поклато початок українознавчих студій у Гарвардському університеті, які поставили собі за головну мету збереження та розвиток української мови та створення Фонду кафедр українознавства. У січні 1973 р. почали діяти кафедри української літератури та мови. Згодом, у червні цього самого ж року був заснований Український науковий інститут Гарвардського університету.

Діяльність Українського наукового інституту включає різні аспекти, зокрема: видавництво науково-просвітницької літератури, художніх творів, проведення семінарів, організація навчального процесу Літньої школи, створення бібліотечного фонду.

Отже, знання української мови та історії можна вдосконалювати у системі вищої освіти в США, де у кількох університетах існують кафедри українознавства. Загалом у США українська мова, література та історія викладаються у 20 коледжах країни, а при різних наукових установах та університетах діє 40 курсів українознавства [16, р. 312]. Такі центри науки української діаспори, як Наукове товариство ім. Т. Шевченка, Українська вільна академія наук та Український інститут

Америку, постійно поповнюють свій бібліотечний фонд, що дає можливість усім бажаючим ознайомлюватись із літературними новинками з України [6].

Отже, протягом десятиліть склалася система працюючих українських архівних центрів, музеїв, бібліотек. Намагання зберегти українську національну ідентичність особливо простежується у діяльності різноманітних культурно-просвітницьких установ у різних країнах. Українська діаспора протягом довгих років створила багато громадсько-політичних, освітніх, культурних, мистецьких, молодіжних організацій та об'єднань, які своєю діяльністю роблять все можливе для збереження своєї національної ідентичності та зв'язку з історичною Батьківщиною – Україною.

Подальше вивчення та дослідження діяльності українських наукових товариств та освітньо-виховних закладів сприятиме зміцненню зв'язків із науковцями України у різних галузях науки та дасть змогу українській молоді вдосконалювати свої знання на теренах різних держав за підтримки української громади у цій країні.

1. Ахрімівич О. Українська Вільна Академія наук в її історичному розвитку / О. Ахрімівич // Українська Вільна Академія Наук: Ювілейне видання, присвячене двадцятиліттю діяльності. 1945–1965. – Нью-Йорк, 1967. – 75 с.
2. Білецький Л. Дмитро Дорошенко / Л. Білецький. – Вінніпег: Б.в., 1949. – 24 с.
3. Вдовенко С.М. Закордонне українство в національному державотворчому процесі: монографія / С.М. Вдовенко. – Чернігів: Вид-во ЧДТУ, 2004. – 209 с.
4. Енциклопедія українознавства. Словникова частина. – Т. 2 / (Репринтне перевидання в Україні) за ред. В. Кубійовича. – Париж–Нью-Йорк: Вид-во «Молоде життя». – К., 1994. – 658 с.
5. Євтух В. Відзначення 120-ліття НТШ в Чикаго / В. Євтух // Українська діаспора. – 1994. – Ч. 5. – С. 116–118.
6. Жила В. За повну реабілітацію НТШ / В. Жила // За вільну Україну. – Львів, 1992. – 5 вересня.
7. Ковальчук О.О. Освітня діяльність українців Канади і США (кінець XIX – поч. 40-х рр. XX ст.) / О.О. Ковальчук // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика: зб. ст. – К., 1999. – Вип. 3. – С. 236–268.
8. Мерфі Н. Українознавчі наукові установи в США (друга половина XX ст. – початок XXI ст.) / Н. Мерфі // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Вид-во «Просвіта», 2005. – Вип. XIX. – С. 381–386.
9. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами / С. Наріжний. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 1999. – 272 с.
10. Прицак О. Гарвардські Українознавчі студії / З. Борисюк, О. Прицак, К.Д. Тейлор; АН України, Інститут укр. археогр. Укр. наук. ін-т Гарвардського ун-ту. – К.: Інститут укр. археогр., 1992. – 175 с.
11. Троцинський В.П. Українці в світі / В.П. Троцинський, А.А. Шевченко. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 352 с.
12. Шестопалова Т. Фулбрайтівська стипендія для вивчення архіву / Т. Шестопалова // Українська Вільна Академія науку США. Новини з Академії. – 2009. – Ч. 27. – С. 7–8.
13. Шлепаков А.М. Українці в зарубіжному світі / А.М. Шлепаков, І.Г. Буркут, Л.Д. Васильєва. – К.: Вид-во «Наук. думка», 1991. – 140 с.
14. East E. Lincoln's Russian General / E. East // Journal of the Illinois State Historical Society. – Spring, 1959. – Vol. 52. – P. 106–122.
15. Kuropas M. The Ukrainians in America / M. Kuropas. – Minneapolis: Lerner Publications, 2007. – 86 p.
16. Tkacz A. Schools of Ukrainian studies in the U.S.A. / A. Tkacz // The Ukrainian quarterly. – New York, 2008. – Vol. 48. – P. 309–320.